

УДК 330.322.4

Л. О. Шпак,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку і аудиту,
Академія муніципального управління, м. Київ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕДУМОВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ

L. Shpak,
Ph.D., associate professor, assistant professor of accounting and auditing
Municipal Management Academy, Kyiv

SOME ASPECTS OF THE INSTITUTIONAL AND ECONOMIC CONDITIONS OF FORMATION AND REGULATION OF TOURIST AND RECREATIONAL COMPLEX

У статті досліджуються особливості інституціонально-економічних передумов формування та регулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу в Україні, вплив інституціонально-економічних передумов на розвиток туристично-рекреаційного комплексу України, функції туристично-рекреаційного комплексу, масштаби державної участі в регулюванні розвитку туристично-рекреаційного комплексу в Україні. Визначено пріоритетні напрями державної політики щодо розвитку туристично-рекреаційного комплексу.

The article examines the institutional features and economic conditions of formation and regulation of tourist and recreational complex in Ukraine. Effect of institutional and economic conditions for the development of the tourism industry of Ukraine. The functions of the tourism industry. The scale of government involvement in the regulation of tourist and recreational complex in Ukraine. Determining the priorities of state policy on the development of the tourism industry.

Ключові слова: туристично-рекреаційний комплекс, державне регулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу в Україні, державна політика в розвитку туристично-рекреаційного комплексу, туристичні ресурси.

Key words: tourism and recreation complex, regulation of tourist and recreational complex in Ukraine, public policy development in the tourism sector, tourist resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Неухильне зростання туристичної активності населення, залучення в оборот нових природних та інших туристичних ресурсів зумовили перехід у 1980-х рр. до системного вивчення туристично-рекреаційної діяльності з урахуванням техніко-економічних параметрів індустрії відпочинку і туризму.

Особливості функціонування туристично-рекреаційної системи вимагає узгодженості циклів рекреаційної діяльності та взаємодії технологічних процесів, які здійснюються за допомогою інфраструктури матеріально-речових елементів. Поступово підсилюється галузевий підхід до трактування територіальної рекреаційної системи, де її розвиток пов'язується з галузевою і міжгалузевою взаємопов'язаністю. Географічний аспект досліджень все більше став переплітатися з соціологічним, економічним та демографічним [3]. Проте рекреаційно-географічний та соціально-економічний підходи до дослідження туризму та рекреації до останнього часу розвивалися автономно. Свідченням цьому є вивчення організаційних, соціальних, економічних аспектів господарського механізму туризму і рекреації, проблем державного регулювання туристської діяльності, різних аспектів функціонування туризму на

регіональному рівні і рівні туристичної фірми. Подібність позицій в окремих трактуваннях розуміння туристсько-рекреаційної системи дозволяє об'єднати різноманітність поглядів і визначень.

Різні аспекти проблеми, яку ми досліджуємо, висвітлені у працях вітчизняних та закордонних науковців і практиків, зокрема Моїсеєва, В.І. Нікіфоров, В.В. Калініченко, Ю.В. Богданов та ін. Прискорений соціально-економічний розвиток регіонів не можливий без ефективного розвитку в рамках туристично-рекреаційного комплексу. В умовах дії загальних процесів глобалізації розвиток регіональної економіки в тому числі туристично-рекреаційного комплексу супроводжується посиленням міжгалузевих та міжфункціональних зв'язків, які визначають необхідність формування нових наукових підходів до процесу регулювання галузі, а в практичній діяльності — реалізації комплексного підходу до процесу регулювання розвитком туристично-рекреаційного комплексу.

Багатьма вченими туризм розглядається як багатомірне і багатоаспектне поняття. У даному контексті "туризм є одночасно і видом діяльності, і формою рекреації, і галуззю національної економіки, і способом проведення дозвілля і, крім того мистецтвом, наукою і

бізнесом" [1]. Зазначимо визначення В.І. Азара: "Туризм — велика економічна система з різноманітними зв'язками між окремими елементами в рамках як народного господарства окремої країни, так і зв'язків національної економіки зі світовим господарством у цілому". Різні точки зору на туризм як галузі, галузі економічної діяльності, сфери послуг представлені досить широко. У літературі та нормативно-правових актах склався термінологічний апарат, якій включає певний набір базових і допоміжних категорій.

МЕТА СТАТТІ

Мета цієї статті — необхідність вивчення організаційних, соціальних, економічних аспектів економічного регулювання розвитку регіонального туристично-рекреаційного комплексу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відносна стабільність сформованої структури взаємодії різних господарюючих суб'єктів, що намітилися в посткризовий період, позитивні зміни в економіці України стали основою активізації розвитку регіональної економіки, що прагнуть використовувати всі наявні ресурси і можливості для забезпечення зростання в довгостроковій перспективі.

Одним з пріоритетних напрямів розвитку регіональної економіки в даний час є формування технологічно-цілісних територіально-галузових підсистем, здатних забезпечити більш ефективне використання природних і трудових ресурсів, виробничих потужностей, підвищити стійкість всієї регіональної соціально-економічної системи, забезпечити бездотаційний її розвиток. Однією з таких підсистем, розвиток якої видається актуальним для економіки регіонів України в даний час є індустрія туризму. Постійне збільшення попиту на різні види туристських послуг, високий рівень прибутковості та рентабельності діяльності туристських організацій, що спостерігається в даний час в світі перерозподіл основних туристських потоків — всі ці фактори стимулюють регіональну владу проявити активність у галузі ефективного управління розвитком туристичної галузі в рамках регіону [2].

Сучасний стан у сфері формування в регіонах України територіально-галузових підсистем і диверсифікованих виробничих кластерів можна уявити скоріше, як результат мимовільно виникаючих у ринковому середовищі різномасштабних інтеграційних процесів, ніж цілеспрямованих скоординованих дій системи управління розвитком. Крім того сформовані у такий спосіб територіально-галузові підсистеми, розглянуті з позицій регіонального розвитку, характеризуються наявністю низки серйозних проблем: жорсткі організаційні та управлінські зв'язки окремих елементів, міжрегіональний характер взаємодій призводять до значних розбіжностей цільових орієнтирів розвитку комплексу з пріоритетами регіону, не сприяють розвитку ринкової інфраструктури, знижують ефективність дії заснованих на конкуренції механізмів саморегуляції [4].

Зазначені проблеми характерні для туристсько-рекреаційних комплексів: нерозвинена інфраструктура, невідповідність характеристик наявного в регіонах виробничого потенціалу потребам розвитку туристської галузі, недостатнє фінансування, криза в значній частині туристських підприємств ринкового сектора. Все це зумовлює

необхідність пошуку шляхів відновлення і поступального розвитку туризму в регіонах України, в якості яких можна вказати посилення ролі регіональних систем управління в процесах формування територіально-галузових підсистем у сфері туризму та створення передумов для зближення інтересів господарюючих суб'єктів, що входять в інтегровані утворення і регіон в цілому.

Однак досі як науковцями, так і практиками не сформовано поняття регіонального туристично-рекреаційного комплексу. Хоча в Україні туристично-рекреаційний комплекс є стратегічним напрямом розвитку та має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: особливості географічного розміщення, багатство природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалів. Є важливим чинником стабільного й динамічного збільшення надходжень до бюджету, підвищення зайнятості населення, зміцнення економічного співробітництва між регіонами та ін. Щоб підійти до трактування поняття "регіональний туристично-рекреаційний комплекс" необхідно розібратися, що таке туризм, рекреація, комплекс і який їх взаємозв'язок для розвитку туристичної сфери регіонального рівня.

Під рекреацією прийнято розуміти оздоровлення, реабілітацію та профілактику здорового способу життя головної продуктивної сили — людини. А санаторно-курортна справа — поняття даної сфери народного господарства — прийнято вважати окремим видом рекреації. Розглядаючи туризм як сферу послуг, виникає необхідність визначити поняття "туристсько-рекреаційні послуги", під якими розуміємо послуги, спрямовані на забезпечення та відновлення фізичних сил людини, підтримка їх нормального життя і діяльності, встановлення ділових контактів, а також здатні задовольнити їх духовні та інтелектуальні потреби. Під туристично-рекреаційним продуктом для цілей цього використання розуміють поєднання речових товарів і нематеріальних послуг. Таким чином, туристично-рекреаційні послуги реальний спосіб отримання туристично-рекреаційного продукту. Туристично-рекреаційні ресурси — сукупність природних, культурно-історичних і соціально-побутових ресурсів, здатних задовольнити туристсько-рекреаційні потреби суспільства.

Одним із стратегічних напрямів розвитку регіону є пріоритетне освоєння його рекреаційного потенціалу. Для підтвердження обґрунтованості такого вибору можна навести наступні основні аргументи: наявність природно-ресурсної бази, фактор територіальної забезпеченості суспільних потреб у рекреаційних послугах. В Україні фактично є три регіони, умови яких дозволяють задовольнити потреби в рекреаційних послугах. Це Кримський, Причорноморський та Карпатський. На фоні переважання перших двох і зростаючому попиту Карпати виступають фактично єдиною територією, яка може реалізувати незадоволений попит населення на оздоровлення і відпочинок. Природно-рекреаційні ресурси є основою розбудови спеціалізованих закладів короткочасного та тривалого розміщення людей з метою задоволення їхніх рекреаційних потреб: лікувально-оздоровчих, культурно-освітніх, спортивних. Звичайно їх розташовують за межами постійного проживання людей, на територіях, що характеризуються певним рекреаційним потенціалом [3].

Серед рекреаційних закладів розрізняють санаторії, будинки та бази відпочинку, пансіонати, загальноку-

Таблиця 1. Класифікація туристично-рекреаційних ресурсів регіонального рівня

№	Ознаки класифікації	Види туристичних ресурсів
1	Залежно від туристичного потенціалу регіону	Природні Культурно-історичні Соціально-економічні
2	Залежно від характеру участі у формуванні туристичного продукту	Прямі (які використовуються на пряму туристами, відпочиваючими); Непрямі (організують використання прямих ресурсів)
3	Залежно від функцій туристської діяльності	Пізнавально-освітні; Лікувально-оздоровчі; Спортивні
4	Залежно від ставлення до продукту праці	Створені природою; Створені людиною для цілей туризму; Створені людиною в цілях соціально-економічного розвитку регіональної економіки регіону
5	Залежно від ставлення до інститутів	Класичні (неінституційні) Інституційні
6	Залежно від характеру участі у виробництві туру Як це: виробництво туру?	Природничі (створені природою), формують туристський інтерес; Інфраструктурні, виступаючи в якості засобів виробництва (факторів виробництва туру)
7	Залежно від формування мети подорожі	Рекреаційні; Культурні; Релігійні; Інформаційно-пізнавальні Інформаційно-ділові
8	Залежно від ролі у виробництві виду продукту	Створюють матеріальний продукт; Створюють матеріальні послуги; Створюють нематеріальні послуги
9	Залежно від характеру участі у виробництві туру	Природничі (створені природою); Інфраструктурні (фактори виробництва туру)
10	Залежно від використання у просторі	мегарівня; макрорівня; мезорівня; макрорівня

портні, інші лікувальні та культурно-спортивні центри, туристські готелі, бази, мотелі, кемпінги, будинки мисливців, рибалок, будинки творчості тощо. Разом з іншими підприємствами сфери обслуговування рекреаційні заклади утворюють курорти, зони відпочинку і туризму. Найбільша територіальна концентрація рекреаційної діяльності є характерною для Криму, Карпатського регіону та приморських територій Одеської, Миколаївської, Донецької областей.

Тому, враховуючи різноманітність визначень поняття "туристично-рекреаційних ресурсів", представляємо власну класифікацію туристично-рекреаційних ресурсів регіонального рівня на основі принципово різних групують ознак (табл. 1).

Представлена класифікація туристично-рекреаційних ресурсів регіонального рівня носить умовний характер. Не претендуючи на створення їх вичерпної типології, нами зроблена спроба з різних сторін визначити зміст туристично-рекреаційних ресурсів і їх ролі в розвитку туристичного потенціалу території.

Ряд авторів в якості структурної складової туристичних ресурсів виділяє "соціально-економічні ресурси". Ця назва нам представляється дуже сумнівною, особливо на регіональному рівні. Економічні явища і процеси неможливі поза соціальними. Основна ж цільова функція цих ресурсів спрямована на підвищення ефективності туристично-рекреаційної діяльності і економічного зростання регіону. З іншого боку, ресурси, які відносяться до цієї групи, завжди використовуються не лише як чинники, умови і результати економічної, але і управлінської діяльності. На наш погляд, вони

все частіше використовуються у регіональній економіці. Тому ми схильні визначати ці ресурси як економіко-управлінські.

Розвиток туризму на регіональному рівні багато в чому визначається наявністю рекреаційних ресурсів. Рекреація (в перекладі з латинської — відновлення) — відпочинок людини, відновлення його життєвих сил, які втрачені в результаті трудової діяльності. Під рекреацією часто розуміється комплекс оздоровчих заходів, який потрібний для здорової, але стомленої людини в цілях відновлення працездатності, нормального самопочуття, зміцнення його здоров'я.

Рекреація охоплює усі види відпочинку, туризм. Відпочинок може бути коротко- і довгостроковим. З іншого боку, туристична діяльність може не бути рекреаційною: подорожі в службових цілях не можна віднести до рекреаційної діяльності.

Під рекреаційними ресурсами зазвичай розуміються сукупність об'єктів, використовуваних для виробництва туристичного продукту і створених як природою, так і людиною. Фахівці називають особливі властивості рекреаційних ресурсів: привабливість, доступність, вивченість, сприятливість кліматичних умов, екскурсійна значущість, володіння потенційним запасом, специфічність способів використання та ін.

Задіяні в туристичному бізнесі рекреаційні ресурси у поєднанні з реальним, фінансовим і людським капіталом, а також технологіями створюють реальні посилки для організації і розвитку регіонального туристично-рекреаційного комплексу. Рекреаційні ресурси є одним з чинників зростання туристичного потенціалу території, розвитку туристичної сфери і базою для планування виробництва і реалізації туристичного продукту. Вони також відіграють велику роль в становленні і розвитку соціального туризму.

Підвищення ефективності функціонування туристично-рекреаційного комплексу безпосередньо впливає на соціально-економічну ситуацію в регіоні і країні в цілому. Туристично-рекреаційна діяльність — туроператорська та турагентська діяльність, а також інша діяльність з організації відпочинку, лікування, оздоровлення і туризму. Туристично-рекреаційна індустрія — сукупність готелів і інших засобів розміщення, засобів транспорту, об'єктів санаторно-курортного лікування та відпочинку, об'єктів громадського харчування, об'єктів і засобів розміщення, об'єктів пізнавального, ділового, лікувально-оздоровчого, фізкультурно-спортивного та іншого призначення, організацій, які здійснюють туроператорську і турагентську діяльність, операторів туристичних інформаційних систем, і навіть організацій, що надають послуги екскурсиводів (гідів), гідів-перекладачів та інструкторів-провідників [3].

Туристично-рекреаційна інфраструктура — сукупність об'єктів, що забезпечують відпочинок і розвага туриста, обумовлена розвитком туризму.

У сучасних роботах термін "комплекс" стосовно туризму та рекреації найчастіше зустрічається в контексті аналізу інфраструктурних об'єктів індустрії: готелів, спеціалізованих організацій відпочинку та туризму, транспорту і т. д. Застосування такої термінології ("готельний комплекс", "санаторно-курортний комплекс" тощо). У науковій літературі поняття туристично-рекреаційного комплексу використовується досить широко, однак єдності поглядів щодо його змісту на даний час немає. Розбіжності є як в трактуванні сутності туристично-рекреаційного комплексу, так і щодо складу видів діяльності, властивих його підприємствам. Найчастіше до туристично-рекреаційного комплексу відносять сукупність об'єктів та видів діяльності, що створюють матеріальні і культурні умови для відпочинку і реабілітації населення.

З нашої точки зору, регіональний туристично-рекреаційний комплекс являє собою профільну сферу економічної діяльності, що визначає його як особливий об'єкт наукового дослідження, до складу туристично-рекреаційного комплексу доцільно включати такі сфери діяльності, як туризм (на частку якого припадає основний обсяг наданих комплексом послуг), санаторно-курортне обслуговування. Таким чином, регіональний туристично-рекреаційний комплекс охоплює широкий спектр підприємств та установ комерційного та некомерційного характеру, що діють на основі принципів самофінансування і бюджетного фінансування, об'єднаних здійсненням подібних функцій у процесі задоволення рекреаційних потреб населення окремої території.

Під регіональним туристично-рекреаційного ми визначаємо єдину систему природних, туристичних, лікувально-оздоровчих та соціально-культурних підсистем, що характеризується територіальною цілісністю, що приводиться в рух суміжними з нею галузями: сільським господарством і харчовою промисловістю, пасажирським транспортом і зв'язком, торгівлею та громадським харчуванням.

У найбільш загальному вигляді регіональний туристично-рекреаційний комплекс можна визначити з двох сторін: з позиції споживання, з позиції виробництва. У першому випадку йдеться про особливий вид соціально-культурної діяльності у рамках усього вільного переміщення населення від місця свого проживання і роботи в інший регіон (в межах цієї країни або за кордон). У другому — про індустрію, що виробляє особливі послуги, необхідні для задоволення попиту споживачів, що виникають у час подорожей.

Існує різноманіття видів туристично-рекреаційної діяльності. Воно викликано наявністю великого числа класових ознак. Зокрема, до них відносяться: основний зміст турпакета, мотивація споживача, спосіб пересування, вік споживачів відповідних послуг, значення споживання, тривалість подорожей і видів відпочинку, соціальна група споживача, інтенсивність споживчих потоків, громадська функція і технологія, характер організації.

Найбільш поширеними є пізнавальний і рекреаційний види туризму. У "чистому вигляді" один вид туризму практично визначити дуже складно. Тому статисти-

ка туристично-рекреаційного комплексу повною мірою не здатна точно кількісно виявити число різних видів туризму. Існує різноманіття змішаних видів туризму: рекреаційно-пізнавальний, пізнавально-діловий, екстремально-екологічний та ін.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

На підставі вищевикладеного, вважається доцільним визнати, що туристично-рекреаційний комплекс виконує ще одну дуже важливу функцію — функцію стійкого розвитку людського капіталу. Ця функція є кінцевим результатом економічної і інтеграційної функцій туристично-рекреаційного комплексу.

Регіональний туристично-рекреаційний комплекс функціонує і виконує функцію розвитку людського капіталу у рамках виробництва та споживання певних послуг, обслуговування кінцевих споживачів на регіональному рівні. Останнє положення є слідством того, що туристично-рекреаційна сфера є частиною соціальної сфери регіону і тому функціонує у сфері соціальних послуг певного виду і роду. Тому загальні проблеми менеджменту регіональної економіки у сфері послуг дуже актуальні і для туристично-рекреаційного комплексу.

Література:

1. Азоев Г.Л. Конкурентные преимущества фирмы / Г.Л. Азоев, А.П. Челенков. — М.: ОАО "Типография "НОВОСТИ", 2000. — 256 с.
2. Андреева Г.П. Проблемы змістовного наповнення понятійного апарату інноваційної діяльності / Г.П. Андреева // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. — 2008. — Випуск 237: В 6 т. — Т. II. — Дніпропетровськ: ДНУ. — С. 448—457.
3. Брижань І.А. Вплив кластерних об'єднань на розвиток підприємств і регіонів / І.А. Брижань, І.М. Савицька // Вісник Хмельницького національного університету. — 2011. — С. 189—194.
4. Коваль П.Ф. Шляхи підвищення конкурентоспроможності підприємств сільського туризму / П.Ф. Коваль, Г.П. Андреева // Вісник ДІТБ серія "Економіка, організація і управління підприємствами (в туристичній сфері)". — 2008. — 12. — С. 199—204.

References:

1. Azoev, G.L. (2000), Konkurentnye preymuschestva fyrmy [Competitive advantages of the company], ОАО "Tipografyia "NOVOSTY", Moscow, Russia.
 2. Andrieieva, G. P. (2008), "Problems of the content of the conceptual system of innovation", Ekonomika: problemy teorii ta praktyku. Zbirnyk naukovykh prats', vol. 237, pp. 448—457.
 3. Bryzhan', I. A. (2011), "Effect of cluster mergers on the development of enterprises and regions", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, pp. 189—194.
 4. Koval', P. F. (2008), "Ways to improve the competitiveness of rural tourism", Visnyk DITB seriia "Ekonomika, orhanizatsiia i upravlinnia pidprijemstvamy (v turystychnij sferi)", vol. 12, pp. 199—204.
- Стаття надійшла до редакції 07.10.2013 р.*